

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA İLMİN YOLCULUĞU

Editör

Yakup Koçyiğit & Aitmat Kariev

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 64

E-ISBN: 978-605-9554-60-2

Karabük, Eylül 2021

Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi Aaitmammat KARIEV

Karabük Üniversitesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Refik Polat (Rektör)

Karabük Üniversitesi Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Ufuk Karadavut

İslami İlimler Fakültesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Murat Şimşek (Dekan)

İslami İlimler Fakültesi Yayın Komisyonu

Doç. Dr. Tuğrul Tezcan

Doç. Dr. Abdülcebbar Kavak

Dr. Öğr. Üyesi Uğur Gözel

Fakülte 09.09.2021 tarih ve 59048 sayılı Komisyon Kararı

Mizanpaj

Arş. Gör. Oğuz Bozoğlu

Kapak Tasarım

Öğr. Gör. Abdürrahim Topal

Her hakkı saklıdır. Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

Eserde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İrtibat | Contact

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, 78050, Karabük

Karabük Univ. Fac. of Islamic Studies, 78050, Karabük/Turkey

www.karabuk.edu.tr

Tel: (90 370) 418 67 00 Fax: (90 370) 418 93 17

EBÛ HANİFE'NİN VASAT DİN ANLAYIŞININ FELSEFE VE KELÂMA YAN-SIMALARI: ÂMİRÎ VE MÂTÜRÎDÎ ÖRNEKLERİ

Ahmet ATEŞYÜREK*

Günümüz dünyasında, Çin'den Balkanlara kadar olan geniş bir coğrafyada yaşayan müslümanlar, malum olduğu üzere, Hanefilik mezhebine mensuptur. Mezhep kurucusu Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Kûfe ve Bağdat'ta yaşamış bir şahsiyettir. Onun hayatta olduğu dönem ve sonrası, bugün Anadolu'da yaşayan Müslümanların çoğunun da İslam diniyle tanıştığı döneme denk gelmektedir. Fakat tanışıklığın gerçekleştiği coğrafya Anadolu değildir. Başka bir ifadeyle, İslamla tanışıklığımız bugün Orta Asya dediğimiz coğrafyada, eski adıyla Mâverâünnehir'de, 7. Yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Uzun zamandır Anadolu'yu yurt edinen bizler, Hanefilik anlayışımızı, buraya çok uzak olan Mâverâünnehir'de edindik ve buralara taşıdık. Fethinin ardından İslam'ın doğu sınırlarını teşkil eden Mâverâünnehir, düşünce dünyamızın şekillendiği coğrafyadır. Ve bu şekillenmede Ebû Hanîfe isminin büyük bir katkısı vardır. Bugün, Ebû Hanîfe'nin dini anlayışının, biri feylosof diğeri mütekellim, iki güçlü âlimin düşünce dünyasına yansımalarına kısaca değinmeye çalışacağım. Ancak bundan önce, Hanefî kimlikle öne çıkan bu âlimleri ortaya çıkartan arka plana değinmek faydalı olacaktır kanaatindeyim. Bölgenin İslamlaşması ile birlikte, bölgede en yaygın mezhep Hanefilik olmuştur. Ebû Hanîfe'nin görüşleri, henüz kendisi hayattayken bölgede ciddi bir kabul görmekteydi.

Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin Mâverâünnehir'deki gelişiminde önemli bir merkez, Belh şehriyle de ilişkisinden dolayı, Semerkant olmuştur. Şehrin İslamlaşmasında Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin ciddi bir katkısı vardır.¹ Şehirde mezhebe dair öne çıkan isim, Ebû Mukâtil Hafis b. Selm es-Semerkandî (208/823)'dir. O, şehirdeki Ebû Hanîfe takipçilerinin önderi konumundaydı. Semerkant şehrinde, bildiğimiz kadarıyla, 2/8. yüzyılın sonlarından itibaren kadıların Hanefî mezhebine mensup olması bir gelenek halini almıştı. Semerkant şehri Mâverâünnehir Hanefiliğinde özel bir konuma sahiptir. Zira Hanefiliğin bugüne kadar devam eden itikadi çerçevesi olarak ifade edebileceğimiz, Mâtürîdîliğin kurucu ismi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî burada yaşamıştır. İmam Mâtürîdî'nin yetişmesinde, Mâverâünnehir gibi uzak bir coğrafyada olmasına rağmen, Bağdat'taki kelami gündemi takip eden Semerkant Ekolü'nün ciddi bir katkısı vardır. Ekolün geleneğindeki önemli isim, aslen Belhli olan Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cûzcânî el-Bağdâdî(ö. 200/816)'dir. Cûzcânî, Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) öğrencisidir. İmam Mâtürîdî'yi Ebû Hanîfe'ye bağlayan isimlerden farklı olarak, Bağdat'a yerleşmiş ve orada yaşamıştır.² Semerkant ekolünün gelişiminde önemli

* Dr. Öğretim Üyesi, T.C.Milli Eğitim Bakanlığı, (atesyurek77@gmail.com)

¹ Bu isimlerden şehirde Hanefiliği yayan Nasr b. Ebî Abdilmelik el-Atekî, Şerik b. Ebî Mukâtil, Ma'rûf b. Hasan, Yunus b. Sabîh ve İshak b. İbrahim el-Hanzalî gibi isimler öne çıkmaktadır. Muvaffak b. Ahmed Mekki(öl. 568/1172), *Menâkıbü Ebi Hanife*, (Haydarabad: Dâiratü'l-Meârif, 1903), 1/246, 554.

² Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (öl. 385/995), *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997),, 255.

diğer bir isim de, hocası Ebû Süleymân el-Cüzcânî ile birlikte bir müddet Bağdat'ta ika-
met eden Ebu Bekir Ahmet b. İshâk el-Cüzcânî'dir (3/9. yüzyılın ikinci yarısı). Ebu Bekir
el-Cüzcânî, Mâtürîdî'nin de hocahgını yapmış olup,³ diğer seleflerinden farklı olarak
kelam ilmine olan hâkimiyetiyle öne çıkmaktadır.⁴ İmâm Mâtürîdî, *el-Âlim ve'l-
müteallim*'i ondan rivayet etmiştir. Günümüze ulaşmayan *Kitâbü'l-fark ve't-temyîz*,
*Kitâbü't-tevbe*⁵ ve *Kitâbü't-tevhîd*⁶ adlı eserler kendisine nispet edilmektedir. 3/9. yüzyıl-
da bölgede kaleme alınan kelami eserlerin azlığı dikkate alındığında Cüzcânî isminin
önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ebu Bekir el-Cüzcânî, Mâverâünnehir Hanefliği içerisinde,
Bağdat'taki gelişmeleri bölgeye taşımada önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.
Ekolün kelâmî duruşu ve itizâl karşıtlığının Ebu Bekir el-Cüzcânî'den itibaren netleşme-
ye başladığı anlaşılmaktadır.⁷ Semerkant'ta Ebû Mukâtil es-Semerkandî'nin temellerini
attığı Hanefî medresesini geliştiren kişi de, muhtemelen, Ebu Bekir el-Cüzcânî'dir. Bu
medrese, Mâtürîdîliğin kurucu ismi olarak kabul edilen, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin
yetiştiği Dâru'l-Cüzcâniyye'dir.⁸ İmâm Mâtürîdî, bildiğimiz kadarıyla, vefatı olan
333/944 yılına kadar, Semerkant'ta Cüzcâniyye Medresesinin başında kalmıştır.⁹

Mâtürîdîler de dahil olmak üzere, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan görüş farklılıkları
içerisinde en çok tartışılan konulardan birisi insan fiilleri meselesi olmuştur. Bu
konu, malum olduğu üzere, kader, kazâ, kudret, cebr, kesb, istitâat gibi kavramlar üzer-
inden tartışılmıştır. Kelam geleneğimizde, insan fiilleri konusunda Kaderî ve Cebrî
anlayış şeklinde iki uç anlayış ortaya çıkmıştır. Cebrî anlayış, insan fiillerini tam anla-
mıyla Allah'ın yaratmasına bağlayarak, insanı sadece mecazen fail kabul etmiştir. Kaderî
görüşün temsilcisi diyebileceğimiz Mu'tezile ise, adalet prensibi gereği, Allah'ın insana
eylem yapma gücünü önceden verdiğini ve insanın (muhdîs ve muhtar olarak) buradan
hareketle dilediğini yapabileceğini savunmuştur. Bu iki uç arasında bir denge olarak,
kesb teorisi öne çıkmaktadır. Cebrî ve Kaderî görüş arasında bir orta yolu ifade eden bu
anlayışı ilk seslendirenin Dırâr b. Amr olduğu ifade edilmektedir. Ancak, bu orta yol-
denge anlayışı, Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815 [?]) da kendisinden etkilendiği düşünülen,
Ebû Hanîfe'ye kadar uzanmaktadır. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebsat*'ta, Allah'ın kulda ortaya
çıkardığı, kulun iyiliği veya kötülüğü işlemesine izin verdiği bir kudretten bahsetmekte-
dir.¹⁰ Meseleye *el-Fıkhü'l-ekber*'de de değinildiği görülmektedir. Buna göre, kulların hare-

³ Mahmud b. Süleyman el-Kefevî (öl. 990/1582), *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, (İran Milli Şûrâ Meclisi Ktp., nu: 87846), 1/242.

⁴ İbn Ebi'l-Vefâ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, (öl. 775/1373). *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphâne, ty.), 1/60; Muhammed Abdülhalim b. Muhammed el-Leknevî (öl. 1285/1868), *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1906), 14.

⁵ Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille fi usûlü'd-dîn alâ tarikâti'l-imam Ebî Mansûr el-Mâtürîdî*, thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2011, 1/553; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*; 1/60; Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, 1/315.

⁶ Metin Yurdağür, "Cüzcânî, Ebû Bekir", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim: 24.02.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuzcანი-ebu-bekir>

⁷ Nesefî, *Tebîrâ*, 1/553.

⁸ İbn Yahyâ, *Şerhu cümeli usûli'd-dîn li Ebî Seleme es-Semerkandî*, (Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu:16481), 60b, 161b, 162a.

⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2/130-131.

¹⁰ Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit (öl. 150/767), "el-Fıkhü'l-ebsat", *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev: Mustafa Öz, (İstanbul: İFAV yay., 2012), 36.

EBÛ HANİFE'NİN VASAT DİN ANLAYIŞININ FELSEFE VE KELÂMA YANSIMALARI: ÂMİRİ VE MÂTÜRİDÎ ÖRNEKLERİ

ket ve sükûn gibi eylemleri, hakikat anlamında kullara aittir. Kulların fiillerini yaratan Allah'tır ve tüm fiiller onun iradesi, ilmi, hükmü ve kaderi çerçevesinde gerçekleşir.¹¹ Bununla paralel olarak, Ebû Hanîfe'ye, "Cebrden hoşlanmıyorum ve kader görüşünde de değilim, bu iki görüş arasında bir görüş benimsiyorum."¹² ve "Ne nasb ne rafđ, ne cebr ne kader ve ne teşbih ne de ta'til"¹³ ifadeleri de nispet edilmektedir. İnsan fiillerinde tercih edilen bu orta yol anlayışına Ebû Hanîfe'yi usûlde ve fûrûda takip eden Mâverâünnehir Hanefîlerinin, Ehl-i İsbât diye anılan Dırâr b. Amr, Hüseyin en-Neccâr ve Hafs el-Ferd gibi alimlerin sahip çıktığı söylenebilir.

İmam Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'yi usûlde ve fûrûda takip eden Mâverâünnehir Hanefîliği geleneğinin usûlde çerçevesini çizen eser olan *Kitâbü't-tevhîd*'de ve tefsir eseri olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da insan fiilleri konusuna yer vermektedir.¹⁴

İmam Mâtürîdî, insan fiillerinin hakikat anlamında Allah'a ve kula bakan iki yönü bulunduğu düşüncesindedir. Birincisi, fiili yokluktan varlık alanına, gerçeklik boyutuna taşıyan ve fiile ait olmayan yöndür. İkincisi ise tercihin söz konusu olduğu fiile ait olan yöndür.¹⁵ O, Allah'ın kulların fiillerinde dahil olduğunu, onları yaratmayı mutlak anlamda kendine nispet ettiğini söylemektedir.¹⁶ Ancak fiillerin yaratılmasının Allah'a nispet edilmesi, onların kullara aidiyetini ortadan kaldırmamaktadır. Kulların fiillerinin yaratılması, yani yokluktan varlığa çıkışı Allah'a aittir. İşlenmeleri bakımından ise kula aittir. Mâtürîdî'ye göre fiil hakiki anlamda kula da ait olmalıdır. Aksi takdirde ona Allah'ın emretmesi anlamsız olacaktır.¹⁷ İmam Mâtürîdî, fiilin yaratıcı ve kula hakiki olarak nispetine örnek olarak, iki kişinin karşılıklı çektiği ipin kopuşu eylemini vermektedir. Bu durumda fiilin sonucu ikisinin de mef'ûlü olacaktır.¹⁸ İmam Mâtürîdî'nin bu düşünceleri, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *el-Fıkhü'l-ebvat* ve *el-Vasiyye*'deki konuya dair düşüncelerle paralellik arz etmektedir.¹⁹

İnsan fiilleri, insanın Allah karşısında sorumluluğu bağlamında, daha çok, felsefenin değil kelam ilminin konusu olmuştur. Ancak, Mâverâünnehir'de, fıkıh ve kelam dışında, bugüne kadar çok da dikkat çekmemiş bir damar varlık bulmuştur. Bu damar, Yakub b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866)²⁰ ile başlayan ve öğrencileri Ebû'l-Abbâs Ahmed b.

¹¹ Ebû Hanîfe, "el-Fıkhü'l-ebvat", 55.

¹² Ebû'l-Hasen Muhammed b. Yusuf el-Âmirî (öl. 381/992), *İnkâzü'l-beşer mine'l-cebri ve'l-kader*, çev. Kasım Turhan (İfav Yayınları: İstanbul 1996), 29.

¹³ Ebû Şekûr Muhammed b. Abdiseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Keşî (öl. 508/ 1115), *e't-Tevhîd fî beyâni't-tevhîd* (Delhi: Matbaatü'l-Fârûkî 1309), 194.

¹⁴ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (öl. 333/944), *Kitâbü't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 321 vd.

¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 350.

¹⁶ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (öl. 333/944), *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Fatıma Yûsuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2004), 3/108, 135, 384; 4/41, 43, 211; 5/51; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 8/185, 255; 9/525; 11/202-203, 207; 12/123; 14/388; Mâtürîdî'nin ashabından Rüstüfağni'nin, kulların fiillerinin yaratıldığına dair ifadesi için bkz, *Fevâid*, vr. 298a.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 325, 326, 341.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 335.

¹⁹ Bk. Ebû Hanîfe, "el-Fıkhü'l-Ebsat", 36; Ebû Hanîfe, "el-Vasiyye", 66.

²⁰ O, Mâtürîdî'nin aynı isimle kaleme aldığı, Maniheizmlere reddiye için *Kitâbü't-Tevhîd* adında bir eser yazmıştır. Yine benzer maksatlarla kaleme alınmış *Mâhiyetü mâ ba'de't-tabia* ve *isbâtü'n-nübüvve* adında bir eserinden bahsedilmektedir. Bk. Saîd el-Endelüsî, *Milletlerin Bilim Tarihi*, 142.

Ahmet ATEŞYÜREK

et-Tayyib es-Serahsî (ö. 286/899), Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934) ve Ebu'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (ö. 381/992) gibi isimlerle Horasan ve Mâverâünnehir'de bir müddet varlığını devam ettirmiştir. Bu şahıslar, görünüşte mezhebi tartışmaların dışında kalsalar da, aslında felsefeyi dinin tamamlayıcı bir unsuru olarak düşünmüş ve bu yönde çalışmalar yapmışlardır.

Konumuz açısından önemli olan şahıs, Ebû Zeyd el-Belhî'nin öğrencisi, İmam Mâtürîdî ile de muasır olan Ebu'l-Hasen el-Âmirî'dir (ö. 381/992). Âmirî eserlerinde felsefe-din uyumu için ciddi bir gayret sarfetmesi ile dikkat çekmektedir. Ancak onun dikkatimizi çekmesindeki ana sebep kendisinin aynı zamanda Mâverâünnehirli Hanefî bir alim oluşudur.

Ebu'l-Hasen el-Âmirî 4/10. yüzyılın başlarında Nişâbur'da doğmuştur. Hanefî bir fakih olan babası Ebû Zer Yûsuf, Sâmânî emiri Nûh b. Sâmân döneminde Buhâra kadılığı yapmıştır. Âmirî bölgenin Rey, Bağdat, Belh ve Buhâra gibi şehirlerinde bulunmuştur. Ancak o en çok Sâmânî yönetiminin başkenti Buhâra'da yaşamıştır. Bu, Sâmânî yönetiminin kendisine gösterdiği ilgiyle de alakalı olmalıdır. Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir. Âmirî'nin yaşadığı dönem ve İmam Mâtürîdî'nin hayatının son dönemleri, Karmatî faaliyetlerin sosyal ve siyasi birçok olumsuz etkisinin yaşandığı bir dönemdir. Bu süreçte, Karmatîliğe karşı toplumda ortaya çıkan nefret zamanla bağlamı dışına çıkmış, kelâm ve felsefeyle ilgilenen insanlara da kötü gözle bakılmaya başlanmıştır²¹ Bu sebeple de, Âmirî'nin ilmi çalışmalarını saraylı yöneticilerin maiyetinde sürdürdüğü düşünülebilir.

Meşşâî bir filozof olan Kindî'nin geleneğinin bir temsilcisi olan Âmirî kelamın konusu olan insan fiillerine dair *İnkâzû'l-beşer mine'l-cebri ve'l-kader* isimli bir eser kaleme almıştır. O, eserinde meseleye felsefi bir usupla yaklaşmaktadır.

Âmirî'ye göre birşeyin yaratılması, Allah'ın kendisi için var ettiği hikmetli bir maksattan dolayıdır. Allah'a hikmetsiz bir fiil nispet edilemez. Allah, ezeli bilgisiyle, hikmete uygun olarak takdir eder. Onu kendisi için hazırlanmış özel fiili almaya hazır bir durumda yaratır, o da fiili almaya hazır hale gelir. Âmirî, ibadet-günah, fîsk-takva ve küfr iman gibi ihtiyârî fiillerin insana bakan yönüyle yaratılmış olmasından bahsetmenin doğru olmadığını söyler. Ancak bu fiilleri almaya hazır hale getirilme bakımından yaratılmış olmalarında bir sakınca yoktur. Bu açıdan fiil takdir edilmiş ve yaratılmıştır. Allah onun ilk fâilidir ve bu bakımdan bir ortağı yoktur. O, ihtiyari fiillerin "ilk mücidi", "takdir eden yaratıcısı" ve tevlîd eden fâilidir. İhtiyari fiilin varlığa çıktığındaki fâili ise "muhayyer müktesep", "doğrudan mücid" ve "ikinci fâildir".²² Âmirî, meseleyi hocası Kindî'nin paralelinde, duyulan ve akledilen her varoluşun " herşeyin uzak etkin sebebi Tanrı"²³ ya dayandırmaktadır. O yukarıda ifade edilen yaklaşımı kullanarak insanın fiillerdeki konumunu "muhayyer müktesep", "doğrudan mücid" ve "ikinci fâil"²⁴ gibi tanımlamalarla Kader ve Cebr düşüncesi arasına yerleştirmiştir.

²¹ Kalaycı, *Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, 281-284.

²² Âmirî, *İnkâzû'l-beşer*, 35-36.

²³ Mehmet Bulgen, *Klasik İslâm Düşüncesinde Atomculuk Eleştirisi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 157.

²⁴ Âmirî, *İnkâzû'l-beşer*, 36.

EBÛ HANİFE'NİN VASAT DİN ANLAYIŞININ FELSEFE VE KELÂMA YANSIMALARI: ÂMİRİ VE MÂTÜRİDİ ÖRNEKLERİ

Kindî geleneğini sürdüren, İbn Sinâ'nın sistemini oluşturmada kendisinden istifade ettiği ifade edilen bir Hanefî olarak Âmirî, meseleye dair çözümlerini felsefî bir yaklaşımla sunsa da; O, konu hakkındaki görüşünü, eserinde, "Zeynü'l-Ulemâ" yani "alimlerin süsü" şeklinde andığı Ebû Hanîfe'nin çerçevesini belirlediği kader ve cebr arasında konumlandırmış görünmektedir.²⁵

Ebu'l-Hasen el-Âmirî ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî 4/10. yüzyıl Mâverâünnehir'inin iki büyük merkezi olan Buhâra ve Semerkant'ta yaşamış alimlerdir. Âmirî Kindî'nin felsefî geleneğinin önemli bir temsilcisi, Mâtürîdî ise bugün Mâverâünnehir'den Anadolu'ya ve oradan Balkanlar'a kadar uzanan itikadi mezhebin kurucusu entelektüel bir alimdir.

Âmirî kader ve cebr arasında doğru anlayışı "mutavassıt" kavramıyla ifade etmektedir.²⁶ Mâtürîdî de aynı bağlamda "evsat"²⁷ kavramını kullanmaktadır.²⁸ İki alimin benzer ifadelerinin, yukarıda belirttiğimiz, Ebu Hanîfe'nin vurguladığı kader ve cebr arasında olması gereken dengeyi referans aldıkları görülmektedir. Kaderiyye ve Cebriyye arasındaki dengeyi bulma gayretleri, farklı disiplinlerdeki aynı maksadın bir ifadesi olması bakımından değerlidir.

KAYNAKÇA

Âmirî, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Yusuf (öl. 381/992). *İnkâzü'l-beşer mine'l-cebri ve'l-kader*. thk. Kâsım Turhan, İstanbul: İfav Yayınları, 2003.

Bulğen, Mehmet. *Klasik İslâm Düşüncesinde Atomculuk Eleştirisi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit (öl.150/767). "el-Fikhü'l-ebzat". *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev: Mustafa Öz, (İstanbul: İFAV Yayınları), 2012.

İbnü'n- Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk (öl. 385/995). *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.

İbn Yahyâ, *Şerhu cümeli usûli'd-din li Ebî Seleme es-Semerkandî*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu: 1648, 168v.

Kefevî, Mahmud b. Süleyman (öl. 990/1582). *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*. İran Milli Şûrâ Meclisi Ktp., nu: 87846, 1. Cilt.

Kureşî, İbn Ebi'l-Vefâ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed (öl. 775/1373). *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphâne, ty.

Leknevî, Muhammed Abdülhalîm b. Muhammed (öl. 1285/1868). *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1906.

²⁵ Âmirî, *İnkâzü'l-beşer*, 29.

²⁶ Âmirî, *İnkâzü'l-beşer*, 30.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, thk. Fatıma Yûsuf el-Haymî, 1/36.

²⁸ Ebû Hanîfe'nin "denge" yi gözetken dini anlayışı " Ne nasb ne rafd, ne cebr ne kader ve ne teşbih ne de ta'til" şeklinde kendisine nispet edilen sözde de formüle edilmiştir. Bkz. Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Keşşî (öl. 508/ 1115), *e't-Temhid fî beyâni'tevhid* (Delhi: Matbaatü'l-Fârûkî, 1309), 194.

Ahmet ATEŞYÜREK

Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (öl. 333/944), *Kitâbü't-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed (öl. 333/944). *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Fatıma Yûsuf el-Haymî Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 3., 4., 5. C., 2004.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed (öl. 333/944). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu, İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 8., 9., 11, 12. C., 2019.

Mekkî, Muvaffak b. Ahmed (öl. 568/1172). *Menâkıbü Ebî Hanîfe*. Haydarabad: Dâiratü'l-Meârif, 1. C., 1903.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (öl. 508/1115). *Tefsîratü'l-edille fî usûlü'd-dîn*. thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2011.

Sâlimî, Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb el-Keşşî (öl. 508/ 1115). *e't-Temhîd fî beyâni'tevhîd*. Delhi: Matbaatü'l-Fârûkî, 1309.